

Kulturni centar Zrenjanina

**Okrugli sto «Vojvodina 1988 – 2004»,
(9. i 10. oktobra 2004)**

Dimitrije Boarov

DRUŠTVENA I PRIVREDNA TRANZICIJA U VOJVODINI

Postavljanje problema

Ako bi naslov ovog okruglog stola »Vojvodina 1988-2004«, direktno povezali sa temom »društvene i privredne tranzicije«, za koju sam zadužen, konstruisali bi tezu da je Vojvodina već 14 godina u tranziciji. Otuda mi je prvo da se odmah složim da je nekakva tranzicija i u Vojvodini - doista počela još 1988. godine, ali je reč o jednoj »perverznoj tranziciji«, koja se prvo odvijala u okviru Miloševićevog »antitranszicijckog režima« (a koji je pokušavao da spreči društvene i privredne promene i posle pada Berlinskog zida i sloma socijalizma kao poretka u svetskim razmerama, režima koji je u suštini odbijao da se menja – sve vičući da je on zadojen reformskim načelom). I ta okolnost imala je ogromnog uticaja na devijantnu prirodu tranzicije koja se odvijala i koja se još odvija u Vojvodini, a sigurno je bila presudna za »rastezanje« ovog procesa do skoro nepodnošljivo dugog vremenskog razdoblja, što je iscrpilo čitavo naše društvo i bacilo našu ekonomiju na ivicu potpune propasti.

Samo da podsetim da je među društvenim snagama koje su podigle i podražavale Miloševićev režim, jedna od vodećih grupa bila komunistička nomenklatura, sa razgranatom birokratskom pratnjom, iz koje je on i ponikao, pa je zapravo preko tog saveza, spoj starih nacionalističkih ideja i mitova sa korpusom komunističkih ideoloških i političkih maksima i pratećom nedemokratskom praksom – dao i davao snagu tom poretku, koji se nadao da se »nacionalnom obnovom« i »teritorijalnim zaokruženjem« može narodu dati kompenzacija za konzerviranje socijalizma i tako osvežiti »istorijski zamoren socijalistički sistem«, valjda do nekog novog svetskog prevrata.

Kad je reč o našoj pokrajini, naizgled, paradoksalno je to da je i glavni »branilac autonomne Vojvodine« bio deo te iste nomenklature, a on je, između ostalog, upravo i zbog toga bio lako poražen, jer zbog multietničke prirode Vojvodine i zbog vitalnih tranzicijskih interesa njene nešto razvijenije privrede, nije imao dovoljno manevarskog prostora da tim tranzicijskim interesima ponudi bilo kakvu kompenzaciju za odlaganje promena – to jest, nije mogao da isturi na pokrajinski barjak nikakav nacionalni mit, a čak nije bio ni u stanju da, poput Miloševića, ponudi takozvano »reformisanje unutrašnjeg sistema«, kako bi ovaj opstao u suštinski nepromenjenom vidu.

U prvom razdoblju Miloševićeve vladavine, dakle, bili smo svedoci jedne »izvrnute tranzicije« – razarao se predhodni poredak stvari, razarale su se sve društvene institucije, a u Vojvodini posebno temeljno sve autonomne institucije, a nije se moglo graditi ništa novo, pošto bi to novo - nužno obesmišljavalo samu suštinu socijalističkog režima, koji je ovde pokušao da odoli vremenu i istoriji. U takvoj situaciji, posle hiperinflationog sloma i strategijskog poraza u ratovima za kontrolu nad nekadašnjom

Jugoslavijom, Miloševićev štab bio je prinuđen da promeni ciljeve – pa je pokušao da nezaustavljivu tranziciju prilagodi užim političkim i ekonomskim interesima komunista i socijalista, koji su ga u većini i dalje pratili, da taj proces stavi »pod kontrolu«. Taj posao bilo je najlakše obaviti upravo u Vojvodini, gde je nakon takozvane »antibirokratske revolucije« 1988. godine, Miloševićev centar imao suverenu vlast na svim nivoima, jer je u Pokrajini nova politička i društvena superstruktura upravo od tog centra bila direktno nominirana i tom centru sve dugovala. Ta »pljačkaška tranzicija« u Vojvodini, tobože u ime srpskih nacionalnih interesa i opstanka »državne celovitosti«, trebalo je istovremeno da stiša i rastuće socijalne i društvene napetosti u centralnoj Srbiji – pa su u tom smislu izvedeni i krupni transferi kapitala iz Pokrajine u druge krajeve Srbije i na druge »srpske teritorije« u Bosni i Hrvatskoj, sa dodatnim teškim posledicama po ekonomske i društvene prilike u Vojvodini, to jest sa teškim posledicama na stvaranje društvenog proizvoda u Vojvodini.

U katalogu gubitaka »jogurt revolucije« 1988, koji je sastavila nevladina organizacija iz Novog Sada, "Forum 21" (2002. godine) – podseća se da je Vojvodina 1989. godine ostvarila društveni proizvod od oko 6 milijardi američkih dolara, a Srbija bez autonomnih pokrajina oko 12 milijardi dolara, što znači da je tada ona imala oko 3000 dolara društvenog proizvoda po stanovniku, prema Srbiji bez AP, sa oko 2000 dolara po stanovniku. Posle 14 godina »jedinštva« u Srbiji, pod Miloševićevim režimo, što znači posle 14 godina praktično bez autonomnog statusa Vojvodine, društveni proizvod po stanovniku je u Pokrajini opao na oko 1200 dolara, a u (uvek siromašnjoj) Srbiji bez pokrajina na oko 840 dolara. Dakle, on je u Vojvodini i relativno i apsolutno opao više nego u centralnoj Srbiji.

Kada se pogled fokusira na zaposlene, koji su realno gubili taj proizvod, prema računici Foruma V-21, u Vojvodini je u tom razdoblju po jednom zaposlenom zabeležen gubitak proizvoda od oko 48.000 američkih dolara, a u Srbiji bez AP oko 30.000 dolara. Tu nepovoljnu razliku za Vojvodinu ne ublažava mnogo okolnost da je u pokrajini u tom razdoblju broj zaposlenih smanjen za oko 11 odsto (za 73.000), a u Srbiji bez AP za oko 17 odsto (za 300.000). U celini, u razdoblju »bez autonomije«, Vojvodina (koja predstavlja manje od trećine Srbije) imala je gubitak društvenog proizvoda od blizu 28 milijardi dolara, prema gubitku Srbije bez AP od oko 55 milijardi dolara – u oba slučaja prema ekonomskom nivou iz 1989. godine.

Pored ove makro računice V-21, u spomenutom dokumentu daje se još niz drugih pokazatelja koji osim gubitka proizvoda ilustruju i gubitak kapitala u Vojvodini (imovina po zaposlenom je smanjena za blizu 16.000 dolara, a društvenog kapitala po zaposlenom je uništeno preko 10.000 dolara) i niz drugih pokazatelja koji dokazuju da je Pokrajina tokom spomenute "izvrnute tranzicije" ekonomski razarana temeljnije nego Srbija bez AP – to jest da je bilo pljačkanja Vojvodine, kako bi se usporilo naglo siromašenje Srbije. Na kraju je došlo skoro do »ujednačavanja« siromaštva – zapravo do zajedničke ekonomske katastrofe, u kojoj je Vojvodina, kao nekada razvijenija, dakako prošla mnogo gore.

Makoliko danas, u vremenu zbiljske tranzicije, ne treba cepidlačiti oko toga koliko je ko gore prošao pod Miloševićem, neki od starih podataka itekako mogu ukazati i na za građane Vojvodine nepovoljne scenarije »otplate« katastrofe koja nas je zadesila u poslednjoj deceniji 20. veka, što sada opterećuje i usporava "zbiljsku tranziciju". Uzmimo samo stepen spoljne zaduženosti koji će pritiskivati standard građana Vojvodine

narednih decenija, bez obzira na spektakularne »otpise« koje je SRJ obezbedila u Pariskom i SCG u Londonskom klubu stranih poverilaca. Prema oficijelnim podacima dug Vojvodine prema inostranstvu je 1990. godine iznosio 905 miliona američkih dolara, a dug Srbije bez AP 3.782 miliona dolara. On je dakle u Vojvodini bio manji od 16 odsto društvenog proizvoda, a u Srbiji bez AP je bio veći od 33 odsto proizvoda.

Dakle, šta vredi što je Vojvodina čak i sedamdesetih godina, kada je stranim sredstvima »dopingovan« razvoj svih republika i pokrajina u SFRJ, uzajmljivala u svetu mnogo manje od drugih federalnih jedinica, toliko da je uz normalne prilike taj dug mogla normalno i da vrati (te otplate bi bile sedam puta manje od gubitka društvenog proizvoda u protekloj deceniji), kada će sada morati solidarno da vraća i ono što su potrošili drugi, a što će, uz svu »blagonaklonost« spoljnih finansijera, biti višestruko veće od onoga što se nekada primilo. To spoljno zaduženje, koje je praktično tokom Miloševićeve »ustavne tranzicije«, od manje od milijardu dolara, poskočilo za Vojvodinu na blizu 2 milijarde dolara, danas usporava privatizaciju u Pokrajini, jer se niz neraščišćenih dužničko poverilačkih odnosa u tom procesu javlja kao smetnja prodaji preduzeća strateškim partnerima, a što je najvažnije – ta operacija je, uz Dinkićev zakon o konverziji državne garancije za reprogramirane spoljne dugove u svojinsko učešće u bankama koje su »korisnici« otpisa Pariskog i Londonskog duga, bacila u direktnu državnu svojinu gotovo ceo bankarski sistem u Vojvodini – pa ga sada Vlada Srbije iznosi na prodajnu teozgu, kako bi pokrpila budžetske deficite cele Srbije.

Tranzicija kao šansa Vojvodine

Uprokos svih tih teških posledica prethodne »perverzne tranzicije« u Vojvodini, a možda baš i zbog njih, ona je danas (među ukupno 600 evropskih regija, od kojih je 200 u tranziciji) jedna od vodećih deset »pokrajina u tranziciji« u kojima je pred svakim ulagačem široko polje ideja, mogućnosti i izazova. U prilog ove teze valja istaći tvrdnju da je ova pokrajina, za razliku od ostalih krajeva u državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, po gotovo svim karakteristikama, (tek) danas tamo gde su bile Mađarska, Slovačka, Češka ili Slovenija pre desetak godina – pa se sa mnogo razloga i nade može očekivati da će i Vojvodina krenuti upravo putem spomenutih »šampiona tranzicije« u Evropi. Ona je, ponavljam, to mogla učiniti još posle 1988. godine, mnogo bezbolnije.

Vojvodina jeste danas još uvek relativno siromašna, nedovoljno obrađena i uposlena, institucionalno nejasno definisana i raspuštena, politički zburnjena i nekoherenetna, a ekonomski još uvek bez dovoljno jakih i efikasnih strateških partnera – ali ona ima tradiciju evropskog rada, štednje, obrazovanja, pa i razmišljanja, pošto je vekovima u svakom pogledu bila deo Centralne Evrope. Uostalom, ako prihvatimo Napoleonovu maksimu da je »politika svake zemlje u njenoj geografiji«, možemo slobodno reći da je i dominantno opredeljenje Vojvodine bilo i ostalo evropsko, jer se kao podunavska pokrajina i bukvalno geografski nalazi na rubu centralnoevropske nizije. To, u suštinskom smislu, ne menja ni već istaknuta okolnost da je Vojvodina, kao i cela Srbija, u značajnom tranzicionom zakašnjenju iz poznatih političkih razloga s kraja 20. veka. Upravo, zbog zakašnjenja transformacije, ona danas i jeste jedan od poslednjih evropskih regiona u kojima se u ekonomskom smislu može – uspeti odmah!

Sa svojih 2.031.992 stanovnika (prema popisu iz 2002. godine), koji žive na teritoriji koja obuhvata 21.506 kvadratnih kilometra, a koji su, po važećoj metodologiji

Svetske banke, ostvarili godišnji bruto društveno produkt od oko 2800 dolara per capita (prema podacima Narodne banke Srbije na kraju 2002. godine) – Vojvodina je pri dnu evropske regionalne ekonomske rang liste, ali ona je i danas najrazvijeniji deo Srbije i Crne Gore. Koliko sutra, ona može postati najprosperitetnija regija Zapadnog Balkana. Jer - ima relativno mnogo i unutrašnjih potrošača, sasvim dovoljno pukog prostora, relativno dobru osnovu za savremenu privrednu infrastrukturu, dobro je smeštena i relativno dobro komunikaciono povezana u svim pravcima sa susednim zemljama, a ima i značajne prirodne resurse, a pre svega vodu i plodno zemljište (uz nešto sopstvene nafte i gasa).

Na drugoj strani, Vojvodina danas nema dovoljno investicionog i obrtnog kapitala, nema dovoljno savremen i ambiciozan menadžment, izgubila je nekadašnja spoljna tržišta, još leči posledice inflacionog pustošenja s kraja prošlog veka, NATO razaranja 1999. godine, pa i loše posledice monopolizacije u ključnim privrednim sektorima u vreme starog režima (i Miloševićevog, i onog pre njega). U stvari, ona još uvek nije restrukturisana prema zahtevima svetske efikasnosti – a sve se to sažima u nedovoljni stepen »privatizovane privrede«, jer je poslednjih godina jasne vlasničke i strateške partnere steklo tek svako deseto preduzeće u društvenoj svojini u Vojvodini. I to se desilo u Pokrajini koja je prema ocenama same Vlade Srbije u pregovore o privatizaciji privukla više od polovine svih zainteresovanih stranih investitora u Republiku, od kojih mnogi i nisu spremni da ulažu kapital »južno od Save i Dunava«.

Autonomija Vojvodine i tranzicioni procesi

Šta je uzrokovalo okolnost da Vojvodina ni posle tri godine privatizacionog procesa ipak nema ogromnu »prednost« u stepenu privatizovanja privrede u odnosu na druge krajeve Srbije? U traganju za odgovorom na to pitanje, predhodno treba odgovoriti na dva moguća pitanja: 1. Da li je relativna sporost tranzicije i u Vojvodini uzrokovana okolnošću da njen realan autnomni status u Srbiji nije revitalizovan, pa zbog nepovoljnog ustavnog položaja unutar Republike nije mogla da iskoristi bolje uslove za tranzicioni preobražaj?; 2. Da li je sporost tranzicije posledica dubokih političkih promena u samoj Vojvodini, promena koje je, između ostalog, izazvalo agresivno naseljavanje mnogobrojnih Srba izbeglica iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova na tlu Vojvodine i s tim u vezi pojačano iseljavanje Hrvata, Mađara i mladih nezaposlenih Srba starosedelaca iz Vojvodine?

Prilikom konstituisanja odgovora na prvo »predhodno pitanje«, prvo treba istaći da su provojođanske, autonomističke političke snage u Vojvodini bile i ostale ideološki profilisane po »staromodnoj« socijaldemokratskoj matrici i da su, još pod Miloševićevim režimom, pokušavajući da kao opozicione snage steknu simpatije u biračkom telu, izašle sa stavom protiv privatizacije vojvođanskih firmi u društvenoj svojini. U tom smislu, na primer, treba se samo podsetiti stava Nenada Čanka, lidera LSV, iz 1998. godine, koji je, nakon što je Milošević doneo zakon o »svojinskoj transformaciji« 1998. godine, javno izneo (i čak, u obliku pisma, razaslao stranim ambasadama u Beogradu) stav po kome se strani investitori upozoravaju da od Vlade

Srbije ne kupuju firme u Vojvodini, »jer ona prodaje tuđe« - te da će sve privatizacione operacije koje Milošević sprovede u Vojvodini, nakon pobede demokratskih snaga biti poništene.

Kasnije su, posle 5. oktobra 2000. godine, vojvođanski autonomisti delimično korigovali ovo gledište u stav da svi privatizacioni prihodi koji se ostvare od prodaje preduzeća u društvenoj svojini na teritoriji Vojvodine moraju biti prihodi Vojvodine, kao autonomne društveno-političke zajednice, ali ipak nisu povelili kampanju za sprečavanje usvajanja Đinđićevog zakona o privatizaciji, koji je donet 2001. godine. U početku »iza zavese« oni su unutar DOS-a vodili borbu da se, ne 5 odsto, nego svih 100 odsto privatizacionih prihoda koji se ostvare prodajom preduzeća na tlu Pokrajine »investira na tlu Vojvodine« - da bi napokon pristali (uoči privatizacije šećerana u Vojvodini, u leto 2003. godine) na »politički dogovor« da se od tih prihoda na tlu Vojvodine investira bar neki ozbiljniji deo prihoda. Pošto taj politički dogovor sa Đinđićevim kabinetom nije »zakonski institucionalizovan«, u protekle dve godine, s vremena na vreme, u javnost su dopirale svađe između Beograda i Novog Sada o tome koliko je Ministarstvo finansija Vlade Srbije doista »dužno« pokrajinskim fondovima povodom neuplaćene ili »neinvestiranog« »dogovorenog« dela privatizacionih prihoda ostvarenih na tlu Vojvodine.

Naime, politički je "dogovoreno" da Vojvodina pored spomenutih 5 odsto od cene prodatih preduzeća, po odredbama zakona koji to učešće obezbeđuje »lokalnim zajednicama«, raspolaže i sa 50 odsto "nenamenskih prihoda" od privatizacije vojvođanskih preduzeća, tako što će ta sredstva biti ulagana u infrastrukturu na njenoj teritoriji. To bi načelno trebalo da znači novo vojvođansko učešće u ostvarenoj ceni od prodaje njenih preduzeća od još oko 20 odsto od ukupne cene preduzeća. Uprošćeno, između Beograda i Novog Sada trebalo bi da se deli deo od 70 odsto "nenamenskih prihoda", što zajedno sa zakonski određenih 5 odsto ukupnih državnih prihoda od privatizacije na tlu Pokrajine - obezbeđuje da se u Vojvodini "ulaže" 40 odsto privatizacionih prihoda ostvarenih na njenoj teritoriji. Tu se u suštini radi o jednom triku - pa će se ono što se Srbija već međunarodno obavezala da gradi na teritoriji Vojvodine (dovršetak autoputa prema Budimpešti, na primer) knjiži kao gradnja »vraćenim« sredstvima iz prihoda od privatizacije.

Sama pokrajinska administracija, koju je u protekle četiri godine predvodio Đorđe Đukić, član DS, nije o tom »maglovitom rešenju« o učešću Vojvodine u prihodima koji se ostvaraju prodajom »njenih preduzeća« izvestila javnost na adekvatan način. Na primer, u Đukićevom izveštaju o četvorogodišnjem radu na funkciji predsednika Izvršnog veća Vojvodine (iz avgusta, ove, 2004. godine), koji je objavljen u vojvođanskoj štampi, samo se ističe da je Fond za razvoj Vojvodine (u koji bi trebalo da se sliva 5 odsto od privatizacionih prihoda iz Vojvodine) tokom dve godine od osnivanja odobrio »skoro hiljadu kredita u iznosu od 2,3 milijarde dinara«. Dakle, od ukupnih privatizacionih prihoda Srbije od početka privatizacije po Đinđićevom zakonu o privatizaciji (iz 2001. godine), koji su do 1. januara 2004. godine iznosili oko 1,3 milijardi evra (ako se pođe od pretpostavke da je prodajom oko 350 preduzeća na tlu Vojvodine, republički budžet prihodovao najmanje 300 miliona evra)¹ - vojvođanska uprava je direktno odlučivala samo o oko 30 miliona evra. To jest, ispada, po nepouzdanij i gruboj računici, da je ona

---

¹ Odvojeni podaci za Vojvodinu nikad nisu saopšteni

odlučivala o oko 10 odsto privatizacionih prihoda koji su po tom osnovu ostvareni na njenom tlu, odnosno od prodaje preduzeća sa sedištem u Vojvodini.

Zanimljivo je primetiti da je politička eksploatacija problema sa upotrebom privatizacionih prihoda ubranih na tlu Vojvodine utihnula u autonomističkim strankama posle spomenute privatizacije vojvođanskih šećerana pre dve godine – što se može objasniti samo nekom posebnom »nagodbom« Vlade Srbije, investitora i pokrajinskog političkog vrha. No, ne ulazeći u detalje, ta eventualna nagodba zapravo je obustavila politiku osporavanja same privatizacije, kao neminovnog procesu u okviru celokupne tranzicije i u Vojvodini – i (samo) u tom smislu ona ima pozitivan efekat na dalja tranziciona kretanja u Pokrajini.

Drugi veliki problem za razmah ekonomske tranzicije u Vojvodini predstavlja okolnost da je još Milošević, prvo zakonom o republičkim »javnim preduzećima« iz 1989. godine, a potom zakonom o državnoj svojini 1998. godine, praktično »nacionalizovao« najveći deo kapitala (i) u Vojvodini. To ima za posledicu da država, koja posle 5. oktobra 2000. godine ističe da se srpska privreda mora ubrzano privatizovati, uglavnom izbegava da privatizuje državni kapital, izgovarajući se takozvanim »nacionalnim interesima« i teorijom o značajnoj ulozi »javnih dobara« u modernim građanskim društvima. Kad je reč o industriji na tlu Vojvodine, najkrupnija »žrtva« ovih zakonskih rešenja i ove političke orijentacije je naftna privreda, i energetika u celini, koja i inače predstavlja najkrupniji deo vojvođanske industrije. Valja ovde naznačiti da je samo kapital u vojvođanskom delu Naftne industrije Srbije na nivou od oko 4 milijarde dolara – i da se taj kapital ne može efikasno obrtati sve dok je ta industrija u državnom vlasništvu, a posebno se ne može obrtati u korist razvoja Vojvodine, jer su, na primer, dugogodišnja nepodmirena interna dugovanja beogradskog »Jugoptrola« prema novosadskom »Naftagasu« oko 260 miliona evra.

Treći veliki problem tranzicije u Vojvodini je što država još nije pravno regulisala sudbinu poljoprivrednog zemljišta u ambijentu jedne doista tržišno institucionalizovane ekonomije, a obradivo zemljište, od ukupno oko 1,6 miliona hektara, jedan je od glavnih ekonomskih resursa Pokrajine. Reč je doista o krupnom pitanju i velikom kapitalu u Vojvodini, jer, ako, samo radi orijentacije, za procenu vrednosti tog kapitala uzmemo cenu hektara obradivog zemljišta u Vojvodini od, na primer, samo 1500 evra po hektaru, onda se teorijski radi o pitanju: ko će sutra u Vojvodini biti prodavac imovine vredne oko 834 miliona evra, pošto je u rukama takozvanih »poljoprivrednih preduzeća« u Vojvodini oko 556.000 hektara njiva. No, vlasnički problem sa zemljom oduzetom seljacima, što agrarnom reformom, što drugom prinudom (između 1945. i 1953. godine), veoma je zapetljan, jer se u posedu poljoprivrednih kombinata nalazi zemlja sa tri svojinska režima – državna zemlja, zemlja u društvenoj svojini i »integrisana« zemlja u zadružnoj svojini. Da stvar bude još zamršenija, zakonodavstvo koje je od 1991. godine pokušalo da uvede svojinski red u vlasništvo nad tom zemljom, samo je zakomplikovalo stvari, pošto »podržavljenje« nekada nacionalizovane zemlje (koje je zamislio ondašnji srpski premijer dr Radoman Božović) nije uspelo, a kako su za transfer zemlje u društvenoj svojini u druge vlasničke oblike bile postavljene nepremostive prepreke – sve je zavezano u mrtvi čvor.

Od spomenutih 556.000 hektara zemlje koje koriste poljoprivredni kombinati, imanja i zadruge u Vojvodini, prema papirima o agrarnoj reformi posle Drugog svetskog rata - samo 240.000 hektara je nesporno u državnoj svojini. Svojinska struktura u ovim

poljoprivrednim dobrima je takva da je 50 odsto zemlje u društvenoj, 40 odsto u državnoj, 3,5 odsto u zadružnoj svojini, a čak 6,5 odsto zemlje je vlasnički sporno (preko 36.000 hektara zemlje traži »identifikaciju«). Pri tome, sve je to pomešano, mnoge seljačke zadruge imaju pretežno državnu zemlju, a mnoga društvena dobra imaju više državne i zadružne, nego sopstvene »društvene zemlje«. Zadruge su u najgorem položaju, jer od društvenih poljoprivrednih kombinata bezuspešno potražuju čak 115.000 »nestalih hektara«, naspram 77.000 hektara koji su im vraćeni posle faze »prinudne integracije« sa društvenim sektorom šezdesetih godina prošloga veka.

Iako ta vlasnička zapetljancija oko obradivog zemljišta praktično još nije razmršena, strani investitori su je jednostavno "preskočili" i krenuli u osvajanje prehrambene industrije, to jest ušli su u kupovinu poljoprivrednih kombinata i takozvanih poljoprivrednih dobara. Zanimljivo je primetiti da su dosada glavni strani kupci vojvođanske prehrambene industrije pomalo misteriozni "investicioni fondovi" u kojima navodno dominira ruski "prljavi kapital", što ima višestruko značenje. Ovde samo treba izneti logičnu hipotezu da je reč o privremenom preuzimanju, radi dalje prodaje. Izuzetak u tom smislu su značajne pivare u Apatinu i Čelarevu i tri šećerane koje su kupile kompanije koje se i u Grčkoj i u Italiji doista bave proizvodnjom šećera. Pri tome, ipak, treba imati u vidu da su ti strani investicioni fondovi dosada povukli niz ohrabrujućih poteza za revitalizaciju mlekarica i klanica u Vojvodini – sigurno zbog toga da bi im podigli cenu – ali to ima blagotvorni uticaj na obnovu vojvođanske industrije.

Prehrambena grana industrije, inače, u Vojvodini sa više značajnih proizvoda u velikoj meri učestvuje u proizvodnji Srbije. Prema podacima Privredne komore Vojvodine, ona proizvede 95 odsto šećera, 88 odsto jestivog ulja, 65 odsto smrznutog, sterilisanog i pasterizovanog povrća, 70 odsto svežeg svinjskog mesa, bezmalo 100 odsto živinskog mesa, 70 odsto kobasičarskih proizvoda, 85 odsto mesnih konzervi, 70 odsto pšeničnog brašna, 75 odsto brašna za stočnu hranu, 80 odsto piva, itd. Već i sami ti podaci upućuju na zaključak da preko preuzimanja pojedinih proizvodnih linija u Vojvodini, strani investitori doista mogu steći monopolski položaj kod pojedinih proizvoda na tržištu Srbije.

Dolazak stranih investitora, međutim, u načelu treba pozdraviti, jer je glavni problem Vojvodine u tome što je tržište Srbije i Crne Gore usko za njene glavne proizvode, i što Vojvodina sa inostranstvom, kao Pokrajina, razmenjuje tek oko 10 odsto svog društvenog proizvoda. Svako ko nađe model veće valorizacije njenih resursa na svetskom tržištu – dobro će zaraditi na ulaganjima u Vojvodinu, ali će istovremeno pomoći i opstanak vojvođanske industrije. U tom smislu od ogromnog je značaja nekoliko ugovora o slobodnoj međusobnoj trgovini sa okolnim zemljama (uprkos izvesnih restrikcija koje oni sadrže), poput onih sa Hrvatskom, BiH, Rumunijom i Rusijom – sa kojima se Vojvodina ili direktno graniči, ili je sa njima povezana Dunavom.

Političke promene u biračkom telu Vojvodine i antitranski trend

---

Iako je nakon pobede demokratske opozicije u Srbiji posle 5. oktobra 2000. godine, čemu je velik doprinos dalo i vojvođansko biračko telo na izborima od 21. septembra te godine - izgledalo da su "stare političke snage" koje su podržavale Miloševića (socijalisti, radikali i fašizoidne grupe), definitivno sklonjeni sa političke

scene Vojvodine, kasnije se ispostavilo da je to bila kratkovidna procena. Naime, sada smo svedoci da su se upravo u sredinama u kojima su tranzicijski procesi bili najprisutniji, a to su Beograd i Vojvodina, te “stare snage” ponovo postale veoma značajane, zapravo one su “zauzele” polovinu političkog prostora u ovim sredinama i postoji opasnost da ponovo preuzmu kompletnu vlast.

Glavne parole ovih političkih stranaka su u suštini antitranszicijske i antievropske i one upravo na njima dobijaju podršku u biračkom telu Vojvodine. Mada nije jednostavno objasniti zašto baš u Vojvodini, gde ima relativno najmanje gubitnika tranzicije (u poređenju sa velikim industrijskim centrima u Srbiji) i gde je privredna “tranzicijska recesija”, ipak, manja nego u drugim krajevima Republike – te “stare snage” na proteklim izborima (pre svega parlamentarnim - iz novembra 2003. i lokalnim od oktobra 2004. godine) osvajaju polovinu datih glasova građana Vojvodine – čini se da objašnjenje treba tražiti u trouglu: pogrešne “centralne politike” Srbije prema Vojvodini, posledicama ekspanzivnog naseljavanja izbeglica iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova na tlu Vojvodine i nesposobnošću autonomističkih političkih stranaka Vojvodine da se usaglase oko tranzicijske politike i da upravo na tranzicijskom programu obezbede podršku birača.

U pokušaju da se skiciraju hipoteze o slabostima u spomenutom “trouglu” koje su olakšale prodor antitranszicijskih snaga na političku scenu Vojvodine mislim da treba poći od sledećih ocena:

- a) Stav centralnih, demokratski opredeljenih stranaka Srbije prema Vojvodini naizgled nije koherentan. On se razlikuje u pitanju stepena manjinskih kolektivnih prava koje treba promovisati, u pitanju odnosa države i ekonomije, zapravo oko agrarne politike, privredne infrastrukture i načina privatizacije, to jest “internacionalizacije privrede”, itd, ali su razlike najmanje kod ustavnih pitanja, to jest kod pitanja autonomnosti Vojvodine unutar Srbije. Pošto su praktično sve “nacionalne stranke” zapravo protiv pune i realne autonomije Vojvodine, biračko telo u Pokrajini postepeno pokušava da se prilagodi toj okolnosti i napušta ideju autonomnosti ili se povlači u apstinenciju.
- b) Ekspanzivno naseljavanje Vojvodine izbeglicama iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova (posle druge polovine 20. veka tokom koje su u Vojvodinu stalno kolonizovani ili spontano naseljavani uglavnom ljudi iz najzaostalijih krajeva bivše SFRJ) ima za posledicu to da je klasični “identitet Vojvodine”, kao proevropske regije - ozbiljno uzdrman, a tradicionalno trpljevi međunacionalni odnosi – nalaze se sve više pred velikim iskušenjima. Reč je o teškom, ali istovremeno i politički rafiniranom pitanju, jer se odgovornost za promenu “svesti biračkog tela” u Vojvodini ne može jednostavno prebacati isključivo na pridošlice.
- c) Autonomističke stranke i takozvana “vojvođanska elita” (ma šta to značilo) nisu posle “demokratskih promena” 2000. godine uspele da ojačaju u dovoljnoj meri i da nametnu neku održivu koncepciju autonomije Vojvodine “u novim uslovima” niti su u protekle četiri tranzicijske godine uspele da održe kredibilitet. Iako su posle tih promena stekle tek “parče vlasti” u samoj Vojvodini, a mnogo veće “parče” odgovornosti, autonomističke stranke ni tamo gde su imale

uticaja nisu uspele da se afirmišu, a ponegde su se i kompromitovale kao nesposobna, korumpirana i nedosledna vlast.

Zaključne teze - tranzicija kao celovit proces povezan sa pitanjem autonomije Vojvodine

1. Tranzicija i u Vojvodini mora biti celovit proces koji ne razdavaja političku i ekonomsku tranziciju, nego ih posmatra u totalitetu. Zbog toga je u Vojvodini i nemoguć brzi uspeh tranzicije ukoliko se paralelno sa radikalnim promenama u ekonomskom sistemu, ne konstituišu i njoj primerene institucije političke demokratije, a to znači i da je pitanje revitalizacije autonomije Vojvodine važan deo potrebnog tranzicionog projekta.

2. Privredna struktura Vojvodine do današnjeg dana je ostala delimično specifična, pa su interesi te strukture delimično drugačiji od interesa privrede u Srbiji i Crnoj Gori, a ekonomska politika ni u vreme Kraljevine Jugoslavije nije to uvažavala, a ni današnja politika centralnih vlasti u Beogradu - ne uvažava te strukturne posebnosti Vojvodine. Zbog toga je za odbranu vojvođanskih ekonomskih interesa potrebno konstituisati ona autonomna prava koja bi centralna vlast morala da respektuje kad vodi tekuću ekonomsku politiku.

Naime, svi protivnici autonomije prećutkuju činjenicu da je Vojvodina permanentno ekonomski nazadovala kadgod nije imala nikakav autonomni status u Jugoslaviji, a i u "skraćenoj Jugoslaviji", a najbrže je napredovala kada je imala najviše autonomije. Korelacija između stepena autonomnosti i razvoja je sa gledišta ekonomske istorije jasna i nepobitna. S druge strane, nakon svakog pokušaja da se ugasi identitet Vojvodine dolazila su razdoblja snažne ekonomske regresije u Pokrajini, pa ta opasnost i dalje pretila.

3. Vojvodina je kao specifična regija stvorena unutar jedne evropske imperije sa veoma širokim tržištem i za takvo tržište su i preduzete krupne investicije. U stvari samo toliko snažni finansijski centri kakvi su za svetske prilike tokom 18. i 19. veka bili Beč i Pešta - mogli su i preduzeti tako krupna ulaganja kakva su bila ulaganja u hidromelioracioni i transportni sistem u Banatu i Bačkoj tokom 19. veka. Ekonomski udar koji je Vojvodina doživela poslednjih petnaest godina, posle novog sužavanja unutrašnjeg tržišta, po negativnim dimenzijama može se upoređivati sa situacijom posle 1918. godine. Pre 80 godina Vojvodina je iz države sa unutrašnjim tržištem od 40-50 miliona produktivnih potrošača prebačena u okvire tržišta od oko 15 miliona - mnogo siromašnijih potrošača Južnoslovenske kraljevine. Posle suženja tržišta na praktično samo oko 8 miliona potrošača u Srbiji (ovde se ne računaju potrošači na Kosovu i u Crnoj Gori, iz poznatih razloga), taj udar može se kompenzirati samo ulaskom SCG u Evropsku uniju. Dakle, u tom smislu nesporna je teza da bez otvaranja Srbije prema Evropi i svetu, Vojvodina nema perspektivu i ne može valorizovati ni postojeće kapacitete, a nova ulaganja ne treba ni očekivati baš na sektorima na kojima ona ima apriorne komparativne prednosti. To će, na žalost, veoma brzo shvatiti i strani investitori.

4. Da bi Vojvodina bila atraktivna za te svetske investitore ona mora imati autonomiju u Srbiji, jer bez pune autonomije ona ne može obezbediti one uslove za privlačenje stranog investicionog kapitala koji su potrebni za veliki deo specifičnih ulaganja u poljoprivredu, saobraćaj, naftno-hemijski kompleks i sektore visoke tehnologije koji zahtevaju visokostručnu radnu snagu.

5. S obzirom na privrednu strukturu Vojvodine u kojoj, okreni-obrni, jedno od dominantnih mesta ima agroindustrijski kompleks, treba se prevashodno raspraviti oko tipa ekonomske politike koja toj strukturi odgovara. Pre svega, ako se, uprošćeno govoreći, zagovara onaj tip ekonomske politike koji u državi vidi vodećeg koordinatora ekonomije, organizovanu silu koja mehanizmima zaštite unutrašnjeg tržišta i koncentracije kapitala može uplivisati i ubrzavati tehnološki i opšteprivredni razvoj, itd, onda se u teorijskom ishodištu javlja upravo onaj tip države kakvu danas zagovaraju vodeće političke snage u Srbiji (kako one na vlasti, tako i u opoziciji). U takvom slučaju parola "Tačku na pljačku!" doseže samo do pitanja preraspodele političke moći u centru države, koja bi, dakle, trebalo da vodi proagrarnu politiku beneficiranih agrarnih kredita i raznih drugih regresa i premija, zaštitnu politiku zasnovanu na iskustvima agrarnog protekcionizma i izvoznju politiku podržanu podsticajima i potpunim poreskim olakšicama.

Zagovornici autonomije, koji traže takvu "staru autonomiju", da bi na vojvođanskom nivou konstituisali neodržavnu ekonomsku politiku, ne razumeju da je ona moguća samo u državi koja mora biti opremljena nepodeljenim poreskim suverenitetom, kako bi na jednom mestu mogla da koncentriše kritičnu masu kapitala preko koje se mogu nivelisati finansijske potrebe aktivne agrarne politike i razvojne politike u celini. Zato protivnici autonomije, to jest oni koji osporavaju ekonomske razloge za autonomiju, upravo ističu ekonomsku neophodnost "udruživanja nacionalnih snaga" na nivou Srbije. To jest, oni kao jedan od svojih argumenata koriste upravo potrebu da se na jednom širem prostoru koncentrišu sredstva za državnu razvojnu politiku u agraru, pa čak ističu da je "agrarni budžet" srce Evropske unije i da se tek sa toliko moćnom koncentracijom kapitala može opstati na svetskom agrarnom tržištu.

6. Ukoliko se ekonomski razlozi za autonomiju upravo prošire potrebom da Vojvodina isplovi na debelo i nemirno more liberalne ekonomske filozofije i izvuče se iz staromodnih okvira radikalnog shvatanja države kao privrednog i razvojnog Mesije, tek onda možemo zbiljski razgovarati o stvarnoj tranziciji u Vojvodini i političkoj i ekonomskoj neophodnosti autonomije, kao instrumenta elementarne ustavno-pravne zaštite vojvođanskih ekonomskih interesa.

Mnogi dobronamerni ljudi smatraju da se ekonomski razlozi za autonomiju Vojvodine javljaju danas samo zbog jednog doista anahronog opresivnog sistema kvazitržišne ekonomije kod nas i ističu da će ti razlozi nestati, a mnogi smatraju i da su već nestali, onog trenutka kada u Srbiji doista pobedi demokratija i kada se instalira sistem privatne privrede i slobodne tržišne utakmice. Istovremeno ti ljudi odbacuju načela liberalne ekonomske filozofije i kažu da uloga države u privredi nije iscrpljena, pozivaju se na teorije "mladih privreda u razvoju", ističu da agrarni karakter jugoslovenske privrede podrazumeva "realističnu politiku ekonomske odbrane" i "organizovanog razvoja", ponavljaju da navodno "lessez faire" sistema više nigde nema, itd.

Po mom sudu, radi se o površnom poznavanju svetskih prilika i svetskih trendova i dubokom strahu od teškoća koje nameće svaka svetska utakmica. A ja smatram da Vojvodina ima šanse u svetskoj utakmici i da joj je upravo zbog toga potrebna autonomija unutar države koja iz mnogobrojnih razloga pati od duboko ukorenjenog straha od sveta.

Novom Sadu,
1. oktobra 2004.